

YU ISSN 0027-8084
UDK 808.61/.62

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

НАШ ЈЕЗИК

XXXIII/1–2

НАШ ЈЕЗИК

Књига XXXIII

Св. 1–2 (1999)

САДРЖАЈ

Грамматика и нормативистика

О реченицама типа ОТИШЛА ЈЕ КОД МАЈКЕ / ОТИШЛА ЈЕ ДО МАЈКЕ (МИЛКА ИВИЋ)	1
Сложени везник <i>йим више шйо</i> (СЊЕЖАНА КОРДИЋ)	5
Временска употреба конструкција <i>на + акузайив</i> и <i>у + акузайив</i> са именицама које значе годишња доба (СРЕТО ТАНАСИЋ)	15
О речима изведеним од имена одн. презимена познатих личности (МИРОСЛАВ НИКОЛИЋ)	24
О облицима компаратива придева <i>низак</i> (ЖИВОЛИН СТАНОЈЧИЋ)	36
<i>Посћуман</i> и <i>йосћумно</i> или <i>йосћухман</i> и <i>йосћухмно</i> (НИКОЛА РОДИЋ)	42
Скраћеничке сложенице и ортографска норма (СЛОБОДАН МАРЈАНОВИЋ)	47

Лексикологија и семантика

Неке карактеристике придева са префиксима <i>о-</i> и <i>йо-</i> у савременом српском језику (СТАНА РИСТИЋ)	57
О значењу придева <i>снисходљив</i> (НИКОЛА РАМИЋ)	68
Птица <i>богомољца</i> (БИЉАНА СИКИМИЋ)	76
<i>Ни абера нема</i> (СНЕЖАНА ПЕТРОВИЋ)	90

Етимологија и ономастика

Рефлекси групе <i>-њи</i> у српској топонимији (АЛЕКСАНДАР ЛОМА)	99
О топониму <i>Приче</i> (ЗВЕЗДАНА ПАВЛОВИЋ)	107
Редак дијалекатски глагол из југоисточне Србије: <i>сневирам се</i> и сл. (ЈАСНА ВЛАЈИЋ-ПОПОВИЋ)	112
<i>Тавориши</i> (МАРТА БЈЕЛЕТИЋ)	119

Лингвостилистика

Лингвистичка стилистика (РАДОЈЕ СИМИЋ)	127
Неки стилистичко-семантички аспекти дисторзије придева у поетским структурама (МИЛОСАВ Ж. ЧАРКИЋ)	138
Из језика „Сеоба“ Милоша Црњанског (2) (ЖИВОЛИН СТАНОЈЧИЋ)	149

Прилози

О језику обазриво и одговорно (БРАНИСЛАВ БРБОРИЋ)	155
Нове и незабележене речи (1) (ЂОРЂЕ ОТАШЕВИЋ)	173

СЊЕЖАНА КОРДИЋ
(Westfälische Wilhelms-Universität, Münster)

СЛОЖЕНИ ВЕЗНИК *ТИМ ВИШЕ ШТО*

У овом се раду говори о једној теми коју су досада доследно испуштали из вида писци домаћих граматика и речника: о синтаксичким и семантичким особеностима сложених везничких израза *тим више што*, *тим њрије што*, *штолико више што*, *штолико њрије што*.

У овом раду говориће се о синтаксичким и семантичким посебностима сложених везника *тим више што*, *тим њрије што*, *штолико више што*, *штолико њрије што*. Ти сложени везници досад се не спомињу ни у једној граматици или рјечнику хрватско-српског (ХС) језика.¹

Зависне реченице уведене помоћу тих везника представљају посебан тип узрочних реченица. У томе се слажу аутори радова о узрочним реченицама у њемачком, руском или чешком језику, који спомињу еквиваленте наведених везника у тим језицима (Беличева-Кржишкова [Běličová-Křížková] 1985: 420; Шмитхаузер [Schmidhauer] 1995: 167-171; усп. и Шведова 1970: 713-714; Шведова 1980: 585; Хелбиг/Буша [Helbig/Buscha] ¹⁶1994: 469, 690; Дроздовски [Drosdowski] ⁵1995: 762, 781). Семантичка посебност таквих узрочних реченица састоји се у томе што се помоћу њих не наводи главни него додатни узрок/разлог, али који таквом реченицом бива истакнут, а узрочна веза између њега и садржаја надређене реченице представљена као потпуно природна: *Био сам ганути, тим више што ме старац одмах ѡрејознао*. У таквим реченицама експлицитно је говорничково вредновање узрока.² Иако тај узрок увијек подразумијева постојање и других, главних узрока/разлога (који врло често уопће и не бивају на-

¹ Сличну ситуацију за чешку лингвистику констатирала је 1979. Беличева-Кржишкова (1985: 420, 433), али данас се нпр. у *Přiruční mluvnice češtiny* (Карлик [Karlík] и др. 1995: 479) спомиње везник *tim spíše, že* као везник којим се изражава „*že následek vyvolaný příčinou / důvodem je zcela přirozený, samozřejmý*“.

² За разлику од експлицитног вредновања, имплицитно вредновање присутно је увијек већ самим тим што говорник изриче један узрок, а не други, уп. Вајс (1977: 226): „[...] nennt der Sprecher in einem Konditional- bzw. Kausalsatz jeweils nicht die gesamte Bedingungskonstellatation, sondern nur jene Bedingung(en), die ihm relevant scheinen (d.h. seiner Meinung nach in der Hierarchie dominieren)“.

ведени), он је наспрам њих експлицитно у односу одређене градације, која произлази из састава везника.

Састав везника има неколико специфичности. Неке од њих су заједничке ХС, разним другим славенским језицима (нпр. руском, чешком, пољском) и њемачком језику. Једна од њих је трочланост везника: први његов дио је форички (у разним славенским језицима то је инструментал показне замјенице; у њемачком је то *im so*); други дио је компаратив; трећи дио је везник. Тако тај сложени везник гласи у руском *тем более что*, у чешком *tim spíše že*, у пољском *tym bardziej żeby*. У ХС је његов први дио *ѿим* или *уѿолико* (врло ријетко *ѿо*), други дио је приложни компаратив *више* или *ѿрије*, а трећи дио је везник *ѿѿо*. С обзиром на састав првог и другог дијела, изгледа да ХС има више могућности варијација наспрам других наведених језика. Споменуто значење градације произлази како у ХС тако и у другим наведеним језицима из првих двају дијелова везника, и то првенствено из компаратива (док први дио везника форички успоставља везу).

У вези с компаративом у ХС језику може се запазити разлика наспрам компаратива у њемачком језику. Њемачки располаже с двије комплементарне варијанте везника које се разликују с обзиром на компаратив: у једној се користи компаратив позитивног смјера *mehr*, а у другој компаратив негативног смјера *weniger*, овисно о томе да ли је надређена реченица потврдна или негирана (односно садржи прилог негативног смјера попут *selten* и сл.). У ХС језику не постоји таква комплементарност: позитивна верзија компаратива користи се и тамо гдје се у њемачком мора употријебити негативна, нпр. *Sie hat die Stelle nicht bekommen, um so weniger als ihre Prüfung schlecht war* (5: 170)³ наспрам ХС слободног пријевода *Она није могла добити ѿо радно мјесто, ТИМ ВИШЕ ШТО је на исѿѿѿу била лоша / *ТИМ МАЊЕ ШТО...* Одређена својства омогућила су компаративу *више* у ХС да се у оквиру сложеног везника може употријебити умјесто компаратива било којег адверба па и умјесто *мање*: *Треба ХИТНО набавити дрва, ѿим ХИТНИЈЕ јер...* / *ѿим ВИШЕ ѿѿо...*; *Треба БРЗО набавити дрва, ѿим БРЖЕ јер...* / *ѿим ВИШЕ ѿѿо...* Једно од пресудних својстава је да се појачавање, градација изражена помоћу *више* односи на садржај читаве надређене реченице. Будући да се градација изражена помоћу *више* односи на надређену реченицу као цјелину, не користи се *мање* за изражавање негативне градације, него се и у таквим случајевима користи појачавајућа ријеч *више*. Наиме, семантика ријечи *мање* је ослабљивање неког својства, а семантика ријечи *више* појачавање неког својства.⁴ Зато ако се садржај надређене реченице жели по-

³ Извори из којих потјечу примјери су: (1) Прањковић, *Језикословна сѿорења*, Загреб 1997; (2) часопис *Језик*, 45/5, 1998; (3) часопис *Ријеч*, 2/1–2, 1996; (4) примјери преузети из Милошевић 1986; (5) примјери преузети из Шмитхаузер 1995; (6) примјери преузети из Кржишкова 1985; (7) примјери преузети из Шведова 1980; (8) примјери преузети из Виноградов 1960. Извор примјера означен је у овом чланку првом бројком у загради, а друга бројка означава страницу.

⁴ Погодност управо компаратива *више* да постане ријеч којом се изражава појачани ступањ било којег својства потврђује и кориштење тог компаратива у ХС за

јачати као цјелина, било у својој потврдности било у својој негираности, онда је прикладна ријеч за то *више*: *Није било никаквих иоле сувислих разлога да се доујстѿи и ѿсађе 'не ћу, не ћеш', ѿим више шѿо се расѿављено ѿсани облици већ дуго уојће нису јављали у ѿракси (1: 67) / *ѿим мађе шѿо...; Још је мађе уејерљив Брозовићев ѿриговор да 'и' у 'видио' наводно називам икавским, а 'е' у 'времена' екавским рефлексом, ѿим више шѿо говорим о ѿакозваном екавском и ѿакозваном икавском рефлексу (2: 193) / *ѿим мађе шѿо... Зависном реченицом износи се додатни аргумент у прилог онемо што је изречено надређеном реченицом, без обзира је ли њоме изречено да треба обавити неку радњу или да је не треба обавити, да се нешто могло извршити или да није могло: *Њена очекивања се нису могла остварѿи, ѿим више шѿо је она ѿстѿавила сасвим нерeалне циљево / *ѿим мађе шѿо... Својство ријечи *више* да се односи на надређену реченицу као цјелину омогућило јој је да се употребљава и тамо гдје се у њемачком језику употребљава 'мађе'.**

Кад се успореде примјери из руског језика, види се да је и у руском језику тако: *Со Швабриным встречался редко и неохотно, тем более, што замечал в нем скрытую к себе неприязнь, До смерти не хочу обращаться к врачам, тем более что редко кто не спросит: «Как у вас сердце?» (7: 585), Я во многих случаях не хотел повторюль чисто абстрактных и пропитанных идеализмом мнений германского философа, тем более, что в этих случаях он был не верен себе и платил дань своему веку (8: 317).* Једнако је и у пољском и чешком језику. У свим тим славенским језицима компаратив појачава садржај читаве надређене реченице, док се у њемачком језику компаратив односи само на дио надређене реченице. Та разлика између славенских језика и њемачког може произлазити и из разлике у негирању у славенским језицима наспрам њемачког. Тако би нпр. ХС негирана верзија била: *он није ружсан, ѿим ВИШЕ он није ружсан ШТО*, док би њемачка негирана верзија дословно преведена на ХС била: *он је не ружсан, ѿим МАЊЕ ружсан ШТО*. Кад се успореде те двије верзије, види се да је у ХС верзији негирана читава надређена реченица (читава пропозиција), а у њемачкој један њен дио (адјектив); у ХС верзији се компаратив *више* односи на читаву реченицу, а у њемачкој верзији се компаратив *мађе* односи на дио реченице (на адјектив). Само помоћу употребе *више* у ХС верзији може се сачувати да се негација односи на читаву пропозицију, док се у њемачком само помоћу употребе *мађе* може сачувати да се негација односи на дио реченице. Исто је и кад надређена реченица садржи глаголски предикат: *Не ѿреба чекаѿи, ѿим ВИШЕ не ѿреба чекаѿи ШТО* наспрам дословног њемачког пријевода: *Треба не чекаѿи, ѿим МАЊЕ чекаѿи ШТО*.

Околност која је у старту могла ићи у корист компаративу позитивног смјера *више* наспрам компаратива негативног смјера *мађе*

обликовање аналитичке компарације адјектива који се не компарирају синтетички: *шик* — *више шик*; *роза* — *више роза*. *Више* може изразити компаратив и оних адјектива који га творе било синтетички било аналитички: *ѿужсан* — *ѿужснији / више ѿужсан*.

јест да је ослабљивање сложеније и маркирано у односу на појачавањe, па се појачавајућа ријеч *више* као немаркирана може користити и на мјесту гдје би се могла очекивати ријеч *мање* (и иначе је позитиван смјер код адјектива и прилога немаркиран у односу на негативан, нпр. уобичајена су питања *Колико је Ваш син висок/*низак?*, *Колико је ваша соба велика/*мала?*, *Колико дуго/*кратико Вас неће бити?*). Та универзалија да се позитиван смјер користи као немаркиран могла је бити база на којој су језично специфични увјети у ХС (и руском, чешком и пољском) омогућили уопћавање компаратива позитивног смјера, док у њемачком језично специфични увјети не омогућавају исту појаву.

Мање се у ХС не појављује кад је надређена реченица негирана, него евентуално кад је у потврдној надређеној реченици потребно изразити ослабљивање неког својства, при чему *мање* не стоји у контактном положају са *ишло*, нпр. *он је ишим мање сретан ишло... Мање* тада изражава ослабљивање садржаја адјектива, док *више* у везничком склопу *ишим* *више* *ишло* изражава појачавање комплетне тврдње. Једнако је и кад *мање* стоји уз глагол: *Он ишим мање зна о синтакси ишло се никад није озбиљно бавио ишом ишемом*. И кад би *мање* стајало у контактном положају са *ишло*, оно и даље не би било саставни дио везника, него компаратив адверба уз глагол који је имплицитан: *Он мало зна о синтакси, ишим МАЊЕ (зна) ишло се никад није озбиљно бавио ишом ишемом / ишим ВИШЕ (*зна) ишло / ишим ПРИЈЕ (*зна) ишло*. И следећа преоблика потврђује да је *мање* само компаратив адверба уз глагол, и да се не односи на тврдњу из надређене реченице као цјелину, док *више* и *прије* нису компаратив адверба уз глагол, него се односе на тврдњу из надређене реченице као цјелину: *Он мало зна о синтакси, ишим *МАЊЕ зна он мало о синтакси / ишим ВИШЕ зна он мало о синтакси / ишим ПРИЈЕ зна он мало о синтакси*.

За разлику од *више* и *прије*, други прилози кад се појаве у *ишим* ... *ишло* не односе се на надређену реченицу као цјелину. Могућност њихове употребе ограничена је на примјере у којима су ти прилози у потврдној надређеној реченици изречени или могу бити изречени или подразумевани. Због своје семантике *више* и *прије* могу бити изречени или подразумевани у најширем броју случајева, па је то одиграло важну улогу у издвајању управо тих прилога и уопћавању њихове употребе у везничкој конструкцији *ишим* ... *ишло*. Друге прилоге, ако се ради о адвербијалној функцији, могу замијенити *више* или *прије*, док обрнуто није могуће, други прилози не могу увијек замијенити прилоге *више* или *прије*, нпр. ако се успореде прилози с донекле сличним значењем *више* и *јаче*: *Замисао ме ионесе, уишолоко ЈАЧЕ ишло ми се јавила изненада (4: 69) / уишолоко ВИШЕ ишло...; Неке сумње су остале, ишим ВИШЕ ишло се знало за разлог Мајковићевог иовлачења / ?ишим ЈАЧЕ ишло се знало...* Види се да се с *јаче* појачава семантика адверба *јаче* уз глагол, а с *више* се појачава истинитост читаве тврдње; с *више* је читава конструкција сложени везник, *више* је предвидљиви, очекивани компаратив између *ишим* и *ишло*, док је *јаче* један од непредвидљивих компаратива између *ишим* и *ишло*. Сваки од

непредвидљивих компаратива има конкретнију семантику од *више* или *ѿрије* и маркиран је, док су *више* и *ѿрије* семантички неутралнији и немаркирани. Разлика у могућности употребе *више* и *јаче* поготово је очита у негираној верзији реченице, у којој *јаче*, као адверб који се односи на глагол, уопће *више* није могуће употријебити, а *више* и *ѿрије*, као ријечи које се односе на садржај читаве надређене реченице, и даље јест: *Неке сумње, међуѿим, нису одагнане, ѿим више што се међу обавешћенима знало за разлог Мајковићевог ѿовлачења* (4: 68) / **ѿим јаче што...*

Заједничко својство везничке конструкције 'тим више што' у свим већ наведеним језицима је мобилност дијелова везника. Ако се могућност раздвајања дијелова везничког израза узима за критериј утврђивања је ли нешто везник или није, онда та конструкција не би била прави везник: њена прва два дијела могуће је раздвојити од трећег дијела. Зато о руском *тем более, что* Љапон (1988: 116–118) наводи да не одговара предоци о класичном везнику. Описује га као позицијски мобилну јединицу аналитичке структуре, не користећи термин који би показивао граматички статус те јединице. Исту конструкцију у руском и чешком језику Беличева-Кржишкова (1985: 420–421) ипак назива везником, а за реченице у којима су њени дијелови раздвојени каже да су само варијанта реченица с нераздвојеним дијеловима. Док став да се ради само о варијанти реченица с нераздвојеним везником ако су дијелови везника раздвојени налазимо и у опису еквивалентне њемачке конструкције код Шмитхаузера (1995: 170), потпуно различит став о истом питању налазимо код Хелбиг/Буша (1994: 455, 469, 688, 690). Хелбиг/Буша само нарастављену конструкцију сматрају везником. У растављеној конструкцији, напротив, дио који је помакнут у надрсђену реченицу сматрају корелативом, а само *als* везником. За реченице с корелативом чак сматрају да се *више* не ради о каузалним реченицама, него их убрајају у други тип реченица, у подскупину модалних реченица (са споредним каузалним значењем) којима се одређује за које подручје вриједи изјава из надређене реченице. Тако би реченица *Књига ме ѿим више занимала што је у њој описан и мој град* била модална реченица, а реченица *Књига ме занимала, ѿим више што је у њој описан и мој град* била би каузална.

Код раздвајања дијелова те везничке конструкције у ХС постоје одређена ограничења. Тако нпр. да би раздвајање било прихватљиво, оно мора бити у складу с чињеницом да компаратив *више/ѿрије* у оквиру сложеног везника аутоматски појачава садржај читаве надређене реченице, а растављен појачава онај дио садржаја испред којег стоји. Зато није могуће издвојени компаратив ставити испред неког рематског и контрастираног дијела надређене реченице: *Није ѿо био ѿлод никакве ѿолиѿике, већ крвава збиља, ТИМ ПРЕ ШТО се све више оѿварао јаз између обе сѿране* (4: 89) / **Није ѿо био ѿлод никакве ѿолиѿике, већ ТИМ ПРИЈЕ крвава збиља ШТО се све више оѿварао јаз између обје сѿране*. Изгледа да постоји тенденција да информација у оном дијелу надређене реченице испред којег стоји издвојени компаратив буде тематска, већ отприје позната. Осим тога, употре-

ба *већ* након негације захтијева да се непосредно именује потврдни дио алтернативе. Прије самог именовања није могуће најављивање додатне аргументације у прилог онога што ће тек бити именовано. Умјесто уклапања додатне аргументације у сам процес контрастног именовања *није х, већ* у логичније је да се додатна аргументација наводи тек кад је контраст именован (није случајно да су у разним језицима реченице с везницима помоћу којих се изриче додатна узрочна аргументација постпониране надређеној реченици).

Конструкције у којима постоји алтернатива, нпр. *није ... већ/не-го, или ... или, ако ... онда*, доказују да се компаратив унутар нерастављеног сложеног везника односи на цијелу изјаву, а издвојени компаратив на онај дио изјаве испред које стоји. Наиме, издвојени компаратив мора се у таквим конструкцијама ставити испред читаве конструкције да би конструкција граматички уопће била прихватљива. Али чак ни тада конструкција с издвојеним компаративом није еквивалентна конструкцији с нерастављеним сложеним везником јер се не могу појавити у једнаком контексту: предувјет за појављивање издвојеног компаратива јест да је у претходном контексту *већ* именован садржај испред којег ће сада доћи растављени компаратив и да је то именовање сада понављање — дакле садржај испред којег долази издвојени компаратив не може бити нова информација, не може бити рематски (регатски дио почиње тек с везником *што*): *Не вјерујем да је што најправила Каја. То мора да је најправила или Марија или Ана, њим више што...* / *Не вјерујем да је што најправила Каја. *Тим више мора да је што најправила или Марија или Ана што...* (ако за Марију и Ану у претходном контексту није *већ* наведено да су то оне направиле па је то *већ* позната информација, тема, за коју се сада наводе додатни аргументи).

Још један доказ да се издвојени компаратив односи на дио надређене реченице испред којег стоји јесу примјери са суперлативом: *То је најљепша слика, њим више што...* / *?То је њим више најљепша слика што...* У таквим примјерима је прихватљивост верзије с издвојеним компаративом *више* под знаком питања, што би се могло објаснити нелогичношћу појачавања суперлатива помоћу компаратива. Насупрот томе, нерастављени сложени везник је потпуно прихватљив, а то се може објаснити тиме што се компаративом у њему појачава читав изјава у саставу које се налази и суперлатив. Та разлика између компаратива у контактном наспрам компаратива у неконтактном положају са *што* је важна. Јер управо могућност појачавања читаве тврдње, која постоји у контактном положају, омогућила је компаративу *више* да уопће своју употребу и прошири је и на негиране тврдње. Повећано апстрахирање значења и повећана могућност употребе произишли су из контактнoг положаја са *што*, па то говори у прилог одвајању конструкције с контактним положајем од оне с дистактним. Тек контактни положај води ка настанку правог сложеног везника. Зато би закључак могао бити: само компаративи *више* и *прије* су саставни дио сложеног везника, и то онда кад су у контактном положају са *што* (тај закључак би био сличан ставу који о *um so mehr/weniger als* у ње-

мачком заступају Хелбиг/Буша ¹⁶1994: 455). О реченицама са суперлативом још се може напоменути да их није могуће парафразирати на начин који за реченице с *im so mehr als* у њемачком нуди Шмитхаузер (1995: 170): **To je џим најљеша слика џиџо...*

Разлика између реченица с издвојеним компаративом и реченица у којима везнички израз није растављен може се описати као разлика између рестриктивних и нерестриктивних (релативних) реченица: док рестриктивна реченица чини с надређеном једну интонацијску цјелину и садржајно нису комплетне једна без друге, нерестриктивна реченица је одвојена, не чини интонацијску цјелину с надређеном реченицом, обје су садржајно независније јер нерестриктивна реченица доноси додатну, накнадну информацију, и могуће ју је потпуно осамосталити од претходне реченице. Реченице с нерастављеним *џим више џиџо* су дводијелне реченице, јасна је граница између надређене и оне уведене помоћу *џим више џиџо*. Обје реченице су независније, самосталније, интонацијски одвојеније, попут нерестриктивних реченица. Друга реченица је додатак првој. Она доноси накнадну аргументацију изречене тврдње — зато се може појавити и формално одвојена, нпр. *Ковачевић наноси знатну штету Филозофском факултету у цјелини. Ово ушлоко љрије џиџо у џоку двије године оџако је...* (3: 127); *Мораће му се јавиџи. Тим више џиџо вас он очекује*. Насупрот томе, реченица у којој нема контактнoг положаја са *џиџо* уствари је једнодијелна реченица по томе што нема интонацијске границе, него читава реченица представља једну интонацијску и семантичку цјелину, као код рестриктивних реченица. Не може се говорити о додатку, него о потпуној ураслости.

Други компаративи појављују се у контактном положају са *џиџо* првенствено кад чине лексичку језгру именског предиката: *Сјоменуџа џврдња ТИМ је чуднија ШТО и сам Лончарић исџравно наводи како...* (1: 13); *Изненађење је било ТИМ сџрашњије/љеше/веће/неочекиванџе ШТО је он био џоџиџуно неџриџремљен*. Они ни тада нису саставни дио везника. Такве реченице с компаративима разних адјектива могуће је преобликовати на два начина. Један је стављањем *џим више* испред позитива адјектива: *Сјоменуџа џврдња ТИМ ВИШЕ је чудна ШТО* (односно *Сјоменуџа џврдња је ТИМ ВИШЕ чудна ШТО*)...; *Изненађење је било ТИМ ВИШЕ сџрашно/љешо/неочекивано ШТО...* Конструкција из тих преоблика честа је у руском језику: *Вопрос об идеологической диверсии становится ТЕМ БОЛЕЕ актуальным, ЧТО планы военного подавления оказались нереальным; Это ТЕМ БОЛЕЕ странно, ЧТО я больше всего в жизни ненавижу хождение по магазинам; Тихая штилевая погода была ТЕМ БОЛЕЕ невероятна и непонятна, ЧТО давно наступила пора штормов* (6: 421). Конструкција тих примјера јасно показује да *више* односно *более* има уопћену семантику појачавања и да не надомјешта специфичну семантику другог адјектива, него надомјешта појачавање исказано морфолошким компаративом. О таквим примјерима Беличева-Кржишкова (1985: 421) каже да представљају варијанту примјера с *тем более что*. И у ХС их је могуће преобличити у примјере с *џим више џиџо*: *Сјоменуџа џврдња је чудна, ТИМ ВИШЕ ШТО и сам Лончарић наводи...*; *Изне-*

нађење је било *страшно/лијепо/велико/неочекивано*, **ТИМ ВИШЕ ШТО** је он био *пошћуно нејријремљен*. Занимљиво је да кад се погледају примјери из руског и чешког језика које Беличева-Кржишкова наводи, онда упада у очи да ни у једном од примјера с *тем более* *что* конструкција *тем более* није дио лексичке језгре предиката. Насупрот томе, у свим примјерима у којима *тем более* не стоји у контактном положају са *что* споменуто конструкција *тем более* + адјектив чини лексичку језгру предиката.

Као што је већ на почетку чланка споменуто, у ХС постоји већа варијабилност унутар састава везника него у њемачком, руском или чешком језику. Варијабилност у ХС постоји већ у првом дијелу сложеног везника: *штим* и *ушолоико* су међусобно замјењиви, с тим да би се могло рећи да је *штим* неутралније и у писаном и у говореном језику, и да је *ушолоико* ограниченије на писани језик. И у другом дијелу ХС везника постоји варијабилност: компаративу *више* конкурира компаратив *ирије*. Док се у другим споменутим језицима усталио један од тих двају компаратива, у ХС су и један и други ушли у састав сложеног везника. Унутар сложеног везника и један и други појачавају тврђу из надређене реченице као цјелину. Ту карактеристику немају други компаративи кад се појаве заједно с *штим/ушолоико* ... *шћо*, и стога је њихова употреба много ограниченија, усп. *Изненађење је било СТРАШНО*, *штим СТРАШНИЈЕ шћо је он био пошћуно нејријремљен*; *Изненађење је било СТРАШНО*, *штим *ЈАЧЕ/*ВЕЋЕ/*ЧУДНИЈЕ шћо је он...*; *Изненађење је било СТРАШНО*, *штим ВИШЕ шћо је он...*; *Изненађење је било СТРАШНО*, *штим ПРИЈЕ шћо је он...* Могуће је да су *више* и *ирије* међусобно увијек замјењиви. Али између њих ипак постоји нијанса семантичке разлике узрокована њиховим полазним значењем које је код *више* појачавање квантитете, а код *ирије* појачавање временске блискости. Услијед тога се нпр. у реченици *Ово је штим више истћина шћо...* помоћу *штим више* већ подразумева да је нешто истина, већ се као увјерило некога да је нешто истина, а сада се још додатно појачава то постојеће увјерење, док се помоћу *штим ирије* у истој реченици тек увјерава да је нешто истина: *Ово је штим ирије истћина шћо...* Та нијанса семантичке разлике остаје и кад су у контактном положају са *шћо*: *Ово је истћина*, *штим више шћо* / *Ово је истћина*, *штим ирије шћо...* Другим ријечима, с *ирије* се аргументација још увијек налази на разини 'не-да', док се с *више* већ подразумева да је разина 'да', и она се сада још за ступањ појачава. То уједно показује да је *више* право појачавање постојећег својства, права градација. Генерализирање компаратива *више* у таквим везничким изразима потврђује посебну повезаност градације и квантитете (у монографији о градацији Катњић-Бакаршић 1996: 56–57 издвојена је једино функционално-семантичка категорија квантитете као повезана с градацијом). Није случајно што се управо пријеводни еквивалент од *више* усталио у таквим везничким изразима и у неким другим језицима, нпр. у руском, *тем БОЛЕЕ что*, у њемачком, *um so MEHR als*.

Због те нијансе семантичке разлике између *више* и *ирије* могла би евентуално постојати тенденција да се *више* чешће користи кад надређена реченица садржи неки адверб позитивног смјера, а *ирије*

кад надређена реченица не садржи такав адверб. Али ако би, као што сам већ споменула, неутрална верзија везничке конструкције гласила *ѿим више шѿо*, онда се може очекивати да један (већи) број говорника уопћава употребу те верзије на све случајеве. Тако нпр. у полемички писаном знанственом тексту дужине 178 страница Прањковић користи само конструкцију *ѿим више шѿо* — она се појављује 9 пута, њен састав аутор није ни једанпут варирао, употребљава је без обзира на састав надређене реченице, дакле и кад та реченица садржи прилог позитивног смјера и кад садржи прилог негативног смјера и кад не садржи никакав прилог и кад је негирана. Да би се могло утврдити евентуално постојање неке тенденције, било би потребно прикупити већи корпус, а отежавајућа околност у томе је да се на примјере с тим везницима релативно ријетко наилази, иако су ти везници изворним говорницима сасвим обични у смислу да нису архаични или на сличан начин маркирани. Вјеројатно је сама семантика тих везника разлог зашто се они релативно ријетко појављују: они изражавају врло специјализирану узрочну и градацијску семантику, а не може се очекивати да је честа потреба за изражавањем таквог уско специјализираног значења.⁵ Појављују се у аргументацијским текстовима, и то првенствено у полемичким јер се у њима чешће додатно аргументира и јер у њима постоји у већој или мањој мјери одређени емоционални набој, а он се изражава и присутношћу градације у додатној аргументацији.

Могуће је да постоји одређена разлика и у самој употреби везника 'тим више што' у ХС наспрам њемачког језика: док се тај везник у њемачком везује и уз објективне констатације о нечему оствареном, изгледа да у ХС на том плану постоје ограничења и да се везник чешће везује уз субјективне процјене. Тако нпр. пријевод њемачког примјера у којем надређена реченица изриче објективну констатацију о нечему оствареном *Sie hat die Stelle nicht bekommen, um so weniger als ihre Prüfung schlecht war* (5: 170) не би био толико прихватљив: *?Она није добила ѿо радно мјесто, ѿим више шѿо је на испѿиѿу била лоша*. Но кад би се изјава у надређеној реченици измијенила у субјективну процјену, онда би реченица постала прихватљива: *Она не може добити ѿо радно мјесто, ѿим више шѿо је и на испѿиѿу била лоша*. И у монографији о узрочним реченицама у ХС (Ковачевић 1988: 151–153) једини примјер каузалне реченице с таквим везником налази се у скупу разлога аргумента за субјективну оцјену. Зависном реченицом уведеном тим везником аргументира се субјективна оцјена из надређене реченице, и на тај начин врши њена објективизација.

⁵ То никако не оправдава што ниједан рјечник и ниједна граматика ХС не спомињу те везнике, поготово кад истовремено међу узрочним везницима наводе и такве који се у савременом стандардном језику уопће не употребљавају. Тако нпр. Катичић (21991: 245–256) не спомиње *ѿим више шѿо* и сл., иако међу узрочним везницима наводи чак и неке потпуно архаичне везнике — *јербо*, *е*, *јере*, *бо*, *јера* — и примјере с њима.

ЛИТЕРАТУРА

- Беличева-Кржишкова (1985) — Н. Běličová-Křížková, «Система причинных отношений между предложениями в русском и чешском языках», *Новое в зарубежной лингвистике*, 15, Москва, 407–433.
- Дроздовски (¹1995) — G. Drosdowski (ур.), *Duden Grammatik der deutschen Gegenwartssprache*, Mannheim u.a.
- Хелбиг/Буша (¹⁶1994) — G. Helbig / J. Buscha, *Deutsche Grammatik*, Leipzig u.a.
- Хоралек (1979) — K. Horálek (ур.), *Русская грамматика*, Praha.
- Јахнов (1996) — Н. Jachnow, „Intranominale Graduierungsverfahren im Deutschen und ihre Entsprechungen im Kroatoserbischen und Russischen“, Suprun, A. E./Jachnow, H. (ур.), *Славяно-германские языковые параллели / Slawisch-germanische Sprachparallelen*, Minsk, 112–128.
- Карлик и др. (1995) — P. Karlík (ур.), *Příruční mluvnické češtiny*, Praha.
- Катичић (²1991) — P. Катичић, *Синтакса хрватскога књижевног језика*, Загреб.
- Катнић-Бакаршић (1996) — М. Катнић-Бакаршић, *Градица*, Сарајево.
- Кордић (1997) — С. Кордић, „Предметне показне заменице у хрватском, польском, чешком и руском језику“, *Први хрватски славистички конгрес, Зборник радова I*, Загреб, 275–288.
- Ковачевић (1988) — М. Ковачевић, *Узрочно семантичко њоље*, Сарајево.
- Љапон (1988) — М. В. Ляпон, «Прагматика каузальности», Караулов, Ю. Н. (ур.), *Русистика сегодня*, Москва, 110–120.
- Милошевић (1986) — К. Милошевић, „О једном синтактичком и семантичком моделу сложених реченица са каузалном клаузом која се уводи везником *што*“, *Наш језик*, 27/1–2, 67–71.
- Шмитхаузер (1995) — В. Schmidhauser, *Kausalität als linguistische Kategorie*, Tübingen.
- Шведова (1970) — Н. Шведова (ур.), *Грамматика современного русского литературного языка*, Москва.
- Шведова (1980) — Н. Шведова (ур.), *Русская грамматика, II, Синтаксис*, Москва.
- Виноградов (1960) — В. В. Виноградов (ур.), *Грамматика русского языка, II, Синтаксис*, Москва.
- Вајс (1977) — D. Weiss, „Semantische und pragmatische Aspekte kausalkonjunkionaler Satzgefüge am Beispiel des Russischen“, Girke, W./Jachnow, H. (ур.), *Slavische Linguistik 1976*, München, 221–260.

Z u s a m m e n f a s s u n g

Snježana Kordić

DIE ZUSAMMENGESETZTE KONJUNKTION *TIM VIŠE ŠTO*

In diesem Aufsatz werden syntaktische und semantische Merkmale der zusammengesetzten Konjunktionen *tim više što*, *time prije što*, *utoliko više što*, *utoliko prije što* im Kroatisch-Serbischen beschrieben. Diese Konjunktionen sind Äquivalente der deutschen Konjunktionen *um so mehr als* und *um so weniger als*. Im Unterschied zum Deutschen wird nur die Variante ‚um so mehr‘ im Kroatisch-Serbischen, Russischen, Polnischen und Tschechischen verwendet. Die Autorin beschreibt die Gründe dafür, und befaßt sich auch mit anderen Ähnlichkeiten und Unterschieden in der Konstruktion dieser Konjunktionen in den angeführten Sprachen.